Maciej Pawlicki

Studia, inwentaryzacje i badania architektoniczne chorwackiego dziedzictwa kulturowego w regionie Istrii. Wymienne praktyki studentów architektury Politechniki Krakowskiej i Uniwersytetu w Zagrzebiu (1979-1990)

(Głos w dyskusji)

Wystąpienie przygotowano w nawiązaniu do treści referatu prof. A. Kadłuczki na temat udziału Instytutu Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskie w ratowaniu dziedzictwa kulturowego Chorwacji.

Wymienne praktyki studentów architektury Politechniki Krakowskiej i Uniwersytetu w Zagrzebiu ocenić można jako ważne międzynarodowe doświadczenie końca XX w. Władze Politechniki Krakowskiej wespół z Uniwersytetem w Zagrzebiu podjęły inicjatywę wieloletniej współpracy swych Wydziałów Architektury istniejących na tych renomowanych uczelniach europejskich. Umowa o współpracy naukowo-dydaktycznej podpisana została przez rektorów obu uczelni w 1978 r. w porozumieniu z Ministerstwem Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Kierownictwo praktyk ze strony polskiej powierzono autorowi niniejszego artykułu.

Grono profesorskie, asystenci z wieloletnim doświadczeniem dydaktycznym i naukowo-badawczym, stażyści, instruktorzy wolontariusze, jak również młodzież akademicka, studenci II i III roku studiów mieli możność uczestniczyć w nowatorskiej formie szkolenia, jakim była dla ówczesnego pokolenia wymiana międzynarodowa służąca pogłębianiu wiedzy zawodowej. Praktyki odbywały się rokrocznie w drugiej połowie sierpnia. Objęły łącznie w ciągu 12 lat grupę ok. 200 studentów każdej ze stron umowy. Prace terenowe uzupełniane były cyklem wykładów z problematyki architektury i urbanistyki Dalmacji, a także organizacją okazjonalnych wystaw dorobku studialnego oraz seminariów z udziałem profesorów z obu uczelni. Jednym z programowych punktów praktyk w ramach objazdów szkoleniowych po terenie Istrii było organizowanie jednodniowego zwiedzania Wenecji połączonego z solidnym wykładem. Uczelnie organizowały także międzynarodowe sympozja naukowe na temat kierunków i metod konserwacji zabytków, w których uczestniczyli profesorowie z Uniwersytetu w Zagrzebiu m. in: J. Jelovać, B. Radimir, J. Marasović, M. Maretić, A. Vulin, K. Granovać, S. Gvozdanović, V. Bedenko, a ze strony polskiej: W. Zin, J.T. Frazik, A. Skoczek, J. Bogdanowski, T. Mańkowski, W. Korski, W. Buliński, A. Boratyński, Z. Białkiewicz, A. Kadłuczka, M. Pawlicki i in.

Realizacja wieloletnich zadań wymiennych praktyk wakacyjnych IHIKZ WA PK polegała na poprzedzającym uzgadnianiu zakresu prac studialnych, opracowywaniu rocznych programów zatwierdzanych przez obie uczelnie, opracowaniu preliminarzy, organizacji wyjazdów dla grup studenckich 15 – 20-osobowych na zasadach bezdewizowych, załatwianiu spraw wizowo-paszportowych poprzez prorektora ds. Rozwoju Kadry i Współpracy z Zagranicą, zwolnień od obowiązkowej wymiany dewiz w Konsulacie Generalnym PRL w Zagrzebiu, jak też polis ubezpieczeniowych. Środki finansowe pochodziły z wpłat studentów oraz z dofinansowania uczelni. Organizacja zakwaterowania i wyżywienia oraz sprawowanie merytorycznej opieki nad wykonywanymi zadaniami w kolejnych etapach prac grup studenckich w terenie należała do obowiązków opiekunów. Ze stro-

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

ny Instytutu HAIKZ PK czynności te spełniali m.in.: Piotr Kotucha, Ewa Sadowska, Jacek Czubiński, Szymon Zin i Jacek Lenda, zaś ze strony chorwackiej: Goran Jukić, Darko Kolar, Drażen Juraćić, Zlatko Borović, Tihomir Jukić, Zdravko Adjuković, Cruno Cambi i Boris Vukić.

Studenci z Uniwersytetu w Zagrzebiu w czasie praktyk w Krakowie mieli możność poznać w kolejnych latach dziedzictwo architektoniczne Polski. Program praktyk objął problematykę historii i kultury Krakowa, studia dzieł architektury i poznanie zbiorów muzealnych miasta. Program badawczy praktyk realizowany przez prof. Vladimira Bedenko z Uniwersytetu w Zagrzebiu dotyczył roli architektury sakralnej i budowli publicznych w kształtowaniu zespołu planistycznego i oblicza miasta, będącego ważnym zagadnieniem metodologicznym studiów architektoniczno-przestrzennych w ocenie kształtu układu przestrzennego i wartościowaniu przemian historycznych, a także tradycji krajobrazu kulturowego[1]. Prace studialne na przykładzie zespołu zabytkowego Krakowa dotyczyły analizy rozwoju architektoniczno-urbanistycznego tkanki zabytkowej Krakowa od czasów przedlokacyjnych, historii przemian zabudowy wzgórza Wawelskiego i podgrodzia na Okole, przekształceń z okresu tzw. Wielkiej Lokacji oraz czasów nowożytnych do końca XIX wieku. Prace studialne w zespołach urbanistycznych Krakowa, Stradomia, Kazimierza i Podgórza (np. Plac Nowy, Plac Wolnica, Rynek Główny, Mały Rynek, Plac Szczepański, Plac Matejki, mury obronne Kazimierza, ul. Szeroka) prowadziły do poznania kompozycji przestrzennej nawarstwiających się układów historycznych i uwarunkowań rozwoju Wielkiego Krakowa z przełomu XIX/XX w. Poprzez liczne atrakcyjne wyjazdy szkoleniowe i wykłady historyczno-konserwatorskie poznawali problemy miast zabytkowych, m.in. Warszawy, Gdańska, Torunia, Sandomierza, Lublina, Zamościa, Przemyśla, Jarosławia, Łańcuta, Tarnowa, Nowego Targu, Łopusznej, Frydmanu, Dębna, Niedzicy i Zakopanego.

Polscy studenci wykonywali głównie inwentaryzację architektoniczną obiektów i zespołów zabytkowych miasteczek środkowej części półwyspu Istrii. Prace badawczo-studialne stały się ważnym doświadczeniem w pogłębianiu wiedzy o tożsamości krajobrazu kulturowego regionu. Staranne opracowania prowadzone w okresie 12 lat (1979-1990) przyniosły wielki zbiór opracowań planistycznych, który do dziś jest jedynym materiałem źródłowym z tamtego okresu. Zbiory te przechowywane w archiwach Katedry Historii Architektury Uniwersytetu w Zagrzebiu mogą w przyszłości być bezcennym źródłem wiedzy o historii, kulturze i przemianach struktur architektonicznych Istrii. Zebrane materiały naukowo-badawcze pozwoliły na wykonanie prac magisterskich dyplomowych na obu Wydziałach Architektury. Poza treściami dydaktycznymi praktyki przyczyniły się do propagowania zainteresowania historią, czego dowodem stały się rozliczne anonse prasowe oraz uczestnictwo w programach naukowo-badawczych, sympozjach, seminariach i międzynarodowych konferencjach naukowych pracowników i studentów obu uczelni, a także liczne publikacje na ten temat[2].

Studenci z Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej realizowali swe zadania inwentaryzacyjno-studialne w różnych regionach chorwackiej części półwyspu Istrii. Studia i inwentaryzacje zespołów zabudowy historycznej na półwyspie Istrii objęły swym zakresem wiele mało rozpoznanych osad i dawnych miast w środkowych rejonach półwyspu (ryc. 1).

Warto w tym miejscu nakreślić krótką charakterystykę tożsamości krajobrazu kulturowego regionu Istrii, wspomnieć o warunkach geograficzno przyrodniczych i gospodarczych tej części Chorwacji. Kryształowo czyste wody Adriatyku wokół półwyspu, liczące 400 km pasmo wybrzeża, 3 100 km^2 powierzchni półwyspu należącego w 89% do Chorwacji, wybrzeże to głównie kamienne podłoże, pionowe skały, wijące się drogi kamieniste wzdłuż załomów skalnych i przepaści, a także liczne pagórki ukoronowane małymi miasteczkami. Właśnie te dawne miasteczka – dzisiaj podupadające i wyludnione osady położone wysoko w górach, stały się miejscem spotkań grup studenckich z obu uczelni w czasie praktyk wymiennych. To także miejsce spotkań dwóch kultur, pokolenia ówczesnych studentów, a dziś niejednokrotnie wybitnych twórców architektów, które zaowocowało długoletnimi, trwającymi do dziś więziami przyjaźni.

Orientacja osadnictwa skierowana była od najdawniejszych czasów na morze, ale też liczne zespoły osadnicze, małe miasteczka, dziś opuszczone, lokowano na szczytach wzniesień w głębi lądu. Budownictwo przedstawia się dziś jako fragmenty dawnych urządzeń obronnych, szczątki murów domów mieszkalnych, ruiny ścian fortecznych, ogołocone elewacje z widocznymi śladami dawnych dekoracji, a także nieliczne zamieszkałe siedziby. Stała cecha budownictwa to obiekty kamienne pokryte płaskimi dachami krytymi czerwoną ceramiczną dachówką oraz małe okna, ze względu na dokuczające upały. Stąd liczne loggie, ganeczki, a wokół kamiennych kapliczek zacienione chramy. Nadmiar słońca nakazywał poszukiwać ukrycia się w cieniu. Kraj górzysty charakteryzują żyzne doliny, bujna roślinność śródziemnomorska, a także

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 1. Mapa lokalizacji praktyk studialno-badawczych w Istrii

PLOMIN (1979)

BOLJUN (1980-1981)

DRAGUĆ (1982-1983)

DRAGUĆ – WIDOK (2006)

GRAĆIŠĆE (1984-1986)

SV. LOVREĆ (1987-1988)

SV. VINCENT (1989)

FAŻANA (1990)

KONAVLE (1997)

Ryc. 2. Miasta i rejony praktyk studialno-badawczych w Chorwacji w latach 1979-1997

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

bogate zasoby naturalne, głównie węgla kamiennego i złoża piasku z dużą zawartością kwarcu, przydatne do produkcji szkła, eksportowanego od okresu średniowiecza m.in. do Wenecji.

Krajobraz kulturowy to także bogata historia Istrii sięgająca epoki brązu, gdy na półwyspie osiedlają się plemiona Histrów i Liburów (wg Strabona), wprowadzając wysoką kulturę plemienną i produkcję narzędzi z metalu. Wówczas nastąpiło zakładanie osad na izolowanych pagórkach i szczytach, na których znajdowały się miejsca kultu i siedziby wodzów plemion. W 177 r. Rzym podbijając półwysep ustanawia prowincję o nazwie „Histria". W 288 r. następuje konflikt między Rzymianami a Liburami, a niedługo potem w 313 r. edykt mediolański cesarza Konstantyna zezwala na utworzenie pierwszej chrześcijańskiej diecezji Istrii. Od 389 r. rozpoczyna się okres nawiązywania kontaktów handlowych z koloniami greckimi z rejonu Dalmacji. W 493 – 536 Bizancjum wysyła Ostrogotów przeciw wpływom plemion germańskich. Od 600 r. plemiona Chorwatów zajmują płn. Istrię i okolice zatoki Kwarnerskiej. Limski Kanal, geomorfologiczny fenomen o długości 12 km, 600 m szerokości, 30 m głębokości, otoczony stromymi zboczami kamienistymi o wysokości 150 m, był miejscem osadnictwa od czasów neolitu. Jedno ze starszych miast w Istrii – Dvigrad, położone w dolinie spływu Limskiego Kanału, pozostaje w ruinie do dziś od XVII w. podobnie jak wiele innych miejscowości. Charakteryzuje się potężnymi murami obronnymi, z reliktami kamiennej zabudowy miejskiej i ruiną kościoła św. Zofii.

Ówczesny obraz miejscowości, w których odbywały się praktyki wymienne, trudno w tym syntetycznym materiale opisać. Od tego czasu wiele się tam zmieniło. Niech zatem spełni ten cel zamieszczona mapka ukazująca obszar zainteresowań badawczych. Może ona być wskazówką dla czytelnika chcącego z autopsji poznać dzisiejszy krąg kulturowy i dziedzictwo historyczne tego mało poznanego regionu i porównać je z doświadczeniami zdobytym w czasie eksploracji badawczych z końca ubiegłego wieku (ryc. 2).

PLOMIN (1979). Prace objęły inwentaryzację obiektów sakralnych z najstarszym kościołem Sv. Jurija, pozostających w częściowej ruinie dawnych budowli miejskich grożących w każdej chwili zawaleniem, studia krajobrazowe i panoramiczne oraz koncepcję rewaloryzacji. Program prac uzupełniały przygotowane seminaria naukowe oraz wyjazdy szkoleniowe do położonych nieopodal miejscowości zabytkowych Rijeka, Opatija, Lovran, Rabac i Labinj.

BOLIUN (1980-1981). To jedna z ciekawszych miejscowości położonych na wysokim wyniesieniu naprzeciw masywu górskiego Ućka. Mury obronne, ruiny kasztelu, układ urbanistyczny wpisany w geomorfologiczny układ skłonów terenowych to typowe zjawisko przestrzenne dla dawnych miasteczek tego regionu. W czasie objazdów szkoleniowych można było się o tym dowodnie przekonać analizując podobne rozplanowanie takich miast jak: Pula, Poreć, Opatija, Medvei, Lovran, Dvigrad, Graćiśće, Plomin, Labin i Pazin pełniący wówczas, tak jak dzisiaj centrum administracyjne Istrii.

DRAGUĆ (1982-1983). W dwuletnim cyklu praktyk zinwentaryzowano wszystkie obiekty architektury mieszkaniowej i obiekty architektury sakralnej, m.in.: kaplicę cmentarną z reliktami późnoromańskich fresków, a także kaplicę Sv. Roka. Program objazdów objął główne miasta regionu: Buzet, Cerovlje, Beram, Vranja i relikty dawnego paulińskiego założenia klasztornego Sv. Petar u Šumi.

GRAĆIŚCE (1984-1985-1986). W czasie praktyk wykonano inwentaryzację geodezyjną połączoną z kartografowaniem obszaru zabytkowego przez uczestniczących w praktyce studentów wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki Krakowskiej oraz kompleksową inwentaryzację architektoniczno-urbanistyczną zabudowy miasta, pomiary kościoła parafialnego Św. Vida oraz kościoła św. Marii. Zorganizowano rokrocznie kilka naukowych objazdów terenowych na trasie: Mośćenice, Labin, Lovreć, sv. Michovil u Limu, Rovinj, Dvigrad, Beram, Viśnjan, Poreć, Završje, Motovun Draguć i Hum.

SV. LOVREĆ (1987-1988). Wykonano tu m.in. kompleksowe prace inwentaryzacyjne zachowanych fragmentów fortyfikacji miasta, trójkątnej wieży obronnej, wieży bramnej (obecnie dzwonnicy) oraz wszystkich domów mieszkalnych wokół placu miejskiego. W okręgu administracyjnym i w okolicy miasta Poreća poznawano w czasie objazdów terenowych istniejące założenia zespołów urbanistycznych, m.in.: Rovinj, Vrsar, Piran, Viśnijan, Vižinada i zameczek – Labinći.

SV. VINCENAT (1989). Wielkie, choć mało znane założenie urbanistyczne stało się poligonem doświadczalnym kolejnych studiów. W czasie praktyk zinwentaryzowano kościół parafialny św. Marii z XVI w., kaplicę cmentarną św. Vincenta z XIII w., loggię komunalną, kaplicę św. Antoniego, cysternę miejską, część mieszkalną ruin kasztelu z XVII w. Dwa wykłady prof. V. Bedenko dotyczyły problematyki rozwoju architektury i urbanistyki Zagrzebia oraz rozwoju przestrzennego Puli.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Wyjazdy szkoleniowe pozwoliły na staranne poznanie miast: Žminj, Bale i Barban.

FAŻANA (1990). Miasto położone na wybrzeżu Istrii, 8 km od Puli w przesmyku fażańskim. Dawna osada rybacka, mieszkańcy zajmują się rybołówstwem. Rozwinęła się tutaj przeróbka szkła. Położone jest na szlaku brijuńskiego parku narodowego. W okolicy istnieje mnóstwo winnic i sadów. Atmosfera malowniczego śródmorskiego miasteczka przyciąga wielu turystów. Pośród zabytkowych budowli kościół Św. Eliasza z VI w. wybudowany na fundamentach osiedla szlachciców w stylu późno antycznym. Port jest dobrze chroniony od morza archipelagiem brijuńskim. Miasto służyło jako baza noclegowa dla studentów kontynuujących prace inwentaryzacyjne w Sv. Vincenat. Zinwentaryzowali tu kościół św. Rocha z XIII w. i liczne budynki mieszkalne. W czasie wyjazdów zwiedzili pobliskie miasta, m. in.: Višnian, Zawršje, Oprtal, Pulę, a także zabytki wyspy Brioni z okresu rzymskiego, wczesnochrześcijańskiego i średniowiecza. Zorganizowano też wykłady na temat: „koloryt miasta", „problemy restauracji" prowadzone przez prof. Roberto Marta z Rzymskiego Centrum Studiów nad Konserwacją i Restauracją Dziedzictwa Kulturowego ICCROM (UNESCO).

Objazdy szkoleniowe objęły czołowe przykłady urbanistyki i architektury europejskiej w obrębie Istrii, takie jak: Pazin, Beram, Sv. Petar u Šumi, Limski Kanal, Zatoka Kwarnerska, Buzet, Hum, Motovun, Rovinj (najlepiej rozpoznawalny układ urbanistyczny z wieży kościoła św. Eufemii), Rabac z piękną panoramą, Piran, Poreč z bazyliką Eufrazjana, Pula z antycznym forum, łukiem tryumfalnym i ogromnym amfiteatrem z czasów rzymskich, Labin z kościołem św. Marii z 1336 r., Kršan z bastionem i murami średniowiecznego zamku.

Na marginesie niniejszego opracowania warto nadmienić, że ówczesne prace zaowocowały dalszą współpracą prowadzoną przez Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej ze stroną chorwacką. Dotyczyło to udziału grup studenckich w realizacji prac badawczych po zniszczeniach wojennych w porozumieniu z Uniwersytetem w Zagrzebiu i Ministerstwami Kultury obu krajów.

KONAVLE (1997). W rejonie Konavle, położonym w najdalej na południe wysuniętej części Dalmacji zorganizowano bezpośrednio po działaniach wojennych międzynarodowe warsztaty pod patronatem Ministerstwa Kultury Republiki Chorwackiej i Narodowego Komitetu UNESCO. W rejonie tym badano zasoby kulturowe miast i osadnictwa: Cavtat, Uskoplje, Čilipi, Komaji i Popovići. Prace terenowe wraz ze sprawozdaniem programowym zostały opublikowane w wydawnictwie Ministerstwa Kultury Chorwacji[3]. W pracach wzięli również udział studenci Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w ramach praktyk przedyplomowych, a także doktoranci, prezentując wysoki poziom studiów i opracowań badawczych.

MALI BRIJUN (2002-2003). Tu także podjęto staranne prace inwentaryzacyjne i rozpoznanie fortyfikacji austro-węgierskich, w ramach „Międzynarodowych letnich warsztatów architektury – Mali Brijun". Wykonano również projekty koncepcji zagospodarowania tych reliktów. Wyniki prac prezentowane były na okazjonalnej wystawie w galerii Politechniki Krakowskiej „Kotłownia" w 2004 r. Zdjęcia z wernisażu są dostępne na stronie internetowej.

Objazdy szkoleniowe organizowane przy okazji międzynarodowych konferencji naukowych pozwoliły poznać czołowe przykłady architektury i urbanistyki Dalmacji – liczne antyczne zespoły zabytkowe wpisane na listę światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego. Wśród nich wymienić trzeba Zadar z kościołem św. Donata, Šibenik, Trogir, Split – okazały pałac Dioklecjana z antycznymi reliefami przedstawiającymi tego władcę (mali hram krstionica), Dubrownik i Cavtat. Wszystko to jest nie tylko dorobkiem dydaktyczno-naukowym Politechniki Krakowskiej, lecz także przede wszystkim ważnym elementem zacieśniania więzi zawodowych, naukowych i przyjaźni we współpracy międzynarodowej, ośrodków i zespołów zajmujących się ratowaniem dorobku kulturalnego ludzkości.

---

1 Vladimir Bedenko, *Ćitanje grada*, [w:] Materiały Sympozjum IHAIKZ WA PK, Kraków 1980; tenże, *Zagrebački gradec. Kuća i grad u srednjem vijeku*, Zagreb 1989.

2 Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska Kraków 2000 (pod red. Andrzej Kadłuczki), wyd. IHKIKZ, Politechnika Krakowska, Kraków 2000.

3 International Summer Workshop Konavle 97, wyd. Ministarstwo Kulture RH, Zagreb 1998.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ